

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. Дечка Дечева Чавдарова

на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“

по: област на висше образование: Филология

професионално направление: руска литература

Автор: доц. д-р Николай Михайлов Нейчев.

Тема: Проблемът за времето в *Петокнижието* на Достоевски (Хронос. Кайрос. Вечност.).

1. Предмет на рецензиране

Със заповед № РД-21-59 от 16.01.2023 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Проблемът за времето в *Петокнижието* на Достоевски (Хронос. Кайрос. Вечност.)“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ на ПУ в област на висше образование Филология, професионално направление Руска литература. Автор на дисертационния труд е доц. д-р Николай Михайлов Нейчев, член на Катедата по руска литература към Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от Николай Нейчев комплект от материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ.

Кандидатът е приложил 5 броя студии и дисертационен труд от 693 страници.

2. Кратки биографични данни

Николай Нейчев е защитил докторска дисертация през 1998 г. на тема „Влиянието на догмато-мистическата ортодоксия върху късното творчество на Достоевски“. Научното звание „доцент“ получава през 2003 г. след защита на хабилитационен труд на тема „Литература и месианизъм. Идеите на руския месианизъм в руската литература на 19 век“. От 2000 г. той преподава руска литература в ПУ „Паисий Хилендарски“ на студенти от различни специалности във Филологическия факултет, ръководи дипломанти и докторанти. Основен обект на научната му работа е творчеството на Достоевски, а в по-широк план – религиозната идея в руската литература (в нейния православен аспект).

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Трудът на Н. Нейчев е съзвучен с най-актуалните тенденции в литературознанието и в науката за Достоевски: прочит на неговото творчество от гледна точка на православните

концепти, които писателят не само въплъщава в художествени образи, но и ги утвърждава в руската менталност (превръща ги в руски концепти). За разкриването на концепцията на Достоевски авторът на дисертацията избира като обект на своя анализ един от най-важните и актуални проблеми на науката: проблема за времето, занимаващ философи, теолози, физици, филолози. За постигането на тази цел е закономерно вписването на концепцията на Достоевски в широк културен контекст (на философски и физически идеи), за да се проследят образите на Хронос, Кайрос и Вечност в поетиката на философските романи на писателя.

4. Познаване на проблема

Кандидатът познава изключително добре проблема, който анализира. Прави силно впечатление ерудицията му не само в сферата на литературознанието, но и на философията, физиката, теологията, лингвистиката. Той се отнася с уважение, но и критично към изследователската традиция.

5. Методика на изследването

От гледна точка на методологията трудът на Н. Нейчев се характеризира с интердисциплинарност: той умело и талантливо прилага в изследването на творчеството на Достоевски философски, религиозни, лингвистични идеи, както и идеи на точните науки (например на физиката). Така избраната методика на изследване позволява постигане на поставената цел и получаване на адекватен отговор на задачите, решавани в дисертационния труд.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Авторът проследява историята на философските и физическите идеи за времето, изяснявайки спора на писателя с определени философи и предлагайки прочит на творчеството на Достоевски през съвременните идеи за времето. Сред големите европейски философи (и писатели), които се вдъхновяват от идеите на Достоевски, са споменати Сартър и Камю, чиито имена стоят в подзаглавие наред с това на Хайдегер, но коментарът за тях остава само в бележки под линия (може би с оглед на проучеността на тези връзки?). Оценявам положително допълнителното включване на коментар на труда на Г. Каприев „Вечност, еон, време. Структури на времето и трансвремето във византийската философия и тяхната система“ в представения на журито вариант на дисертацията. (При публикуването на труда може да се отпрати и към книгата на Стоян Асенов „Битие и отсъствие“, разглеждаща връзката между Време и Вечност.) Обръщането към идеите на точните науки (на физиката) за времето е много актуално, в последното време то се оказва плодотворно в литературознанието (има предвид труда на Р. Коларов „Повторение и сътворение...“). Познанията на филолога в сферата на физиката са достойни за адмирация!

Философите често се обръщат към романите на Достоевски, но, за разлика от тях, Н. Нейчев не използва художествения текст само като база за философска интерпретация (инструментален прочит), а остава литературовед/филолог, защото открива идеите на Достоевски за Хронос, Кайрос, Вечност в самата поетика на писателя, обръщайки се към езика, знаците на визуалното, повествованието, художественото време и художественото пространство. Авторът ясно откроява своята изследователска цел: изследване на времето като проблем на идеологическия дискурс на Достоевски, а не като наратологичен проблем (чието значение той не отрича).

В изследването на физическото време в романите на Достоевски философският подход се съчетава с лингвистичния. Опирайки се на изследователската традиция, Н. Нейчев предлага собствена изследователска стратегия към обекта на изследването: лингвостатистически анализ на времевите маркери в романите на писателя. Разкриването на специфичната за езика на Достоевски семантика на определени ключови думи въз основа на лингвостатистически анализ напоследък се утвърди в изследванията на творчеството на писателя от гледна точка на различни кодове. Разкривайки високата честотност на определени времеви маркери в романите на Достоевски: например на наречието „вдруг“ („изведнъж“), Н. Нейчев отново не се задоволява с постигнатото от другите литературоведи (към споменатите в труда може да се добави и П. Бицили), а проследява как се променя тази честотност в отделните романи, търси знаковостта на честотността на всички времеви маркери в тях и изяснява съотношението между маркерите за „голямо време“, „малко време“, за сезоните, за миналото, настоящето и бъдещето. При такъв подход е особено важна съпоставката с творчеството на други писатели – съвременници на Достоевски (Толстой, Тургенев), изводите от която са представени в приложение. Мисля си, че съпоставката с романа на Пруст „По следите на изгубеното време“ може да се развият в отделен труд.

Особено проникателен е анализът на възрастта на перонажа като „най-важната доминанта, хорактеризираща персонажа“, откриването на „свръхсмисъл“ в маркирането на възрастта, особено на детството (ще вметна, че образът на детето е инвариантен въялото творчество на Достоевски – не само във философските му романи). Цялостният анализ на човешката възраст в поетиката на Достоевски е един от приносите на автора в достоевистиката.

В изследването на Кайроса (във втората част на труда) се тръгва от генезиса на понятието в древногръцката философия, за да се изясни християнският му смисъл: съотношението между „божието време“ и „човешкото време“ (Хроноса). Културно-историческият подход на автора го насочва към историята на календара: смяната на Юлианския с Григорианския (проблем, представен може би твърде широко). На тази основа се откроява позицията на

Достоевски, която се приема за авторитетна. Н. Нейчев посочва грешките при изчисляването на датите в романите на писателя и с впечатляваща усърдност коригира тези грешки, предлагайки свои изчисления с оглед на стария стил. Тази процедура не е самоцелна – тя е подчинена на идеята за превръщането на човешкия живот в житие в художествения свят на Достоевски. И в този случай Н. Нейчев се опира на съществуващите прочити, но отива по-далеч от тях, като открива „сакрализиране на профанното време“ не само на големите празници, за които има сигнали в текста, но и „кайротизиране“ на ежедневния християнски календар. Така се прониква в „скрития християнския календар“ в романите на Достоевски, като събитието, което се случва с героя на определен ден, се осмисля през житието на светеца, честван на този ден. Задълбоченото познаване на Чети-Минеите (житията на светците), което съперничи на това на теолозите, дава възможност на автора да открие в тях „скрит християнски календар“. В така изтълкуваната структура на романите на Достоевски различията между житийния модел и изображения свят се осмислят като действие на принципа „от обратното“, като нарушаване на житийния образец от страна на героя. Изводът за инвариантния житиен модел в романите на Достоевски доуtvrждава тезата за тяхната устойчива структура, утвърдена в науката за Достоевски, но не само на нивото на сюжета (всеки роман е вариант на инвариантен сюжет), а на нивото на художественото време.

В третата част, посветена на идеята за Вечността, се поставя въпросът как времето си взаимодейства с Вечността. Връщайки се към философските идеи за времето, Николай Нейчев подчертава специфичната концепция на Достоевски за времето, която влиза в спор с тях: „движението е възможно и във Вечността“ (така тази концепция се аксиологизира). Художественото възплъщение на Вечността в романите на писателя Н. Нейчев окрива в словесната иконография, и, влизайки в спор с другите изследователи на този феномен, предлага свой модел за разчитане на присъствието на иконата в текста: не разчитане на екфразиса, а откриване в определени сцени във всеки роман наличието на няколко „задължителни параметри“. Авторът демонстрира и в този случай способност за систематизиране и строга научна логика. Присъствието на „скрита“ икона в текста на романите на Достоевски се открива въз основа на иконографската колористика, като приносът на Н. Нейчев е в използването на статистическия метод. Оригиналноста на концепцията на Достоевски е подчертана и чрез сравнение с идеите на психолозите (например Б. Берлин и П. Кей).

Благодарение на своята ерудиция в сферата на религиозната литература, лингвистичните си умения и усета за детайла, Н. Нейчев успява да проследи незабелязани досега връзки между дадени сцени в романите на Достоевски и иконографски сюжети и да открие в тези романи образи на иконите „Възкресението на Лазар“ („Престъпление и наказание“), „Преоб-

ражение господне“ („Идиот“), Изцелението на гадаринския бесноват“ („Бесове“), „Сретение господне“ („Юноша“), „Кана Галилейска“ („Братя Карамазови“.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

За пръв път в науката за Достоевски неговите философски романи се вписват в толкова широк философски и религиозен контекст, а също така в контекста на точните науки, и се осъществява истински интердисциплинарен анализ на поетиката на писателя. Трудът притежава своя теоретична концепция и логически и композиционно издържана структура. Собственият принос на автора е ясно открит на фона на изследователската традиция.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Н. Нейчев предлага за процедурата пет свои студии, публикувани в България и в Русия: за връзките между Достоевски и Киркегор, Достоевски и Ницше, за кайротизацията на времето в романа „Идиот“, за „скрития календар“ в романа „Юноша“ и за съотношението между Хронос и Кайрос в романа „Престъпление и наказание“. Всички тези студии са части от представената дисертация, затова няма да ги оценявам отделно. Само ще подчертая, че те заемат достойно място в изданията, в които са публикувани, и не остават незабелязани. Всеки литературовед, който пише за Достоевски, не може да не ги цитира, следователно, те имат висок импакт-фактор.

9. Лично участие на автора

Трудът на Н. Нейчев е оригинален, той ясно очертава своето изследователско поле и влиза в спор с предшествениците си.

10. Автореферат

Авторефератът на дисертацията отговаря на изискванията към този жанр, той представя в синтезиран вид (което е много трудно, като се има предвид обемът на текста) съдържанието на труда, подчетава собствения принос в изследването на проблема и предлага точни и убедителни изводи.

11. Критични забележки и препоръки

Както стана дума, анализът на Н. Нейчев не може да остави читателя безпристрастен, той поражда въпроси, провокира за спор. На някои въпроси авторът отговаря адекватно след обсъждането на труда на заседанието на Катедрата по руска литература при Пловдивския университет. Той отчита предложенията на някои от участниците в обсъждането за възможни съкращения в частта, представяща философските и физическите идеи за времето. Що се отнася до включването на физическите идеи за времето (например на Хокинг), аз не възразявам

против това (напротив, както вече споменах, този подход е много актуален и ефикасен). Става дума за друго: да се изясни как именно се прочита Достоевски през Хокинг, дали идеите на физика се „предсказват“ от Достоевски, или влизат в противоречие с художествената концепция на писателя за времето?

У мен остава въпрос и по повод на асоциациите на определени романови сцени с конкретни жития: не става ли дума в някои случаи за устойчиви житийни мотиви? Понякога самият автор изразява съмнението си за възможността на случайни съвпадения, но в крайна сметка отхвърля това съмнение и остава верен на своята идея. Може да се възрази и срещу идеята за откриване на „духа на житието“, срещу използването на формулата „чувствам го“ (доколкото това е субективна способност и не подлежи на верификация). Ще добавя, че съсредоточаване изключително върху религиозната идея (житията, иконографията) игнорира други възможни прочити на определени детайли и в някои случаи води до свръхинтерпретация (опасност, която осъзнава самият автор).

Друг мой въпрос засягаше интерпретацията на жълтия цвят в романите на Достоевски (особено в „Престъпление и наказание“). Н. Нейчев отговаря на този въпрос и в самия текст на труда отбелязва амбивалентността на този цвят, макар че в крайна сметка съотнася този детайл изключително с иконографията. Тълкуването на жълтия цвят като знак на болестта и престъплението (да споменем „желтый дом“ и „желтый билет“) по мнението на автора би означавало приемане на „теорията за средата“ и отричане на възможността за възкресение на героя. Достоевски действително отрича социалистическата „теория за средата“, но като оправдание на престъплението, и утвърждава свободния избор на човека (иначе самият Расколников отговаря на майка си, че теснотата и мизерията на неговата стаичка е оказала влияние върху състоянието му). Що се отнася до символиката на цвета в иконографията, на която се гради концепцията на Н. Нейчев, ще спомена, че той приема предложението на някои от участниците в обсъждането на труда да се включи и цветът в създадения от него комплекс от критерии за „ипостазиране на Вечността“ (това вероятно ще стане в публикувания труд).

Ще кажа няколко думи и за научния език на Н. Нейчев. Той се характеризира с точност на литературоведската терминология, но и с особеностите на езика на философския есе, а в някои случаи се сближава с религиозния дискурс. Отпратките към православната книжнина са доминираща тенденция в науката за Достоевски (особено в Русия). Този подход напомня в някои случаи някогашното идеологическо цитиране, но в трудовете на Н. Нейчев той не е свързан с конюнктурност, а е мотивиран от нещо съкровено за него. Все пак ме смущава това, че научният дискурс в определени фрагменти преминава в проповед, че някои митове и идеологии на руската идея се възприемат без дистанция. Казаното не снижава научното ниво на

труда, а подсказва възможността за по-широка (не само чисто научна) полемика. Не можем обаче да изискваме от автора да се откаже от своите идеи (от своята концепция).

12. Лични впечатления

Вече стана дума, че трудовете на Н. Нейчев никога не оставят читателя безразличен, те се четат с увлечение и провокират за дискусия, което е много ценно за едно научно изследване. Респектира ме ерудицията на автора, възхищава ме блестящият му стил.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Богатството на идеи в труда и обхватът на материала в него може да даде тласък за бъдещи изследвания както на самия автор, така и на негови дипломанти и докторанти. Отделни фагменти на дисертацията могат да се трансформират в спецкурсове за студенти от различни специалности (филолози, теолози, философи).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни резултати, представляващи значителен принос в науката за Достоевски и отговаря на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав на република България, както и на Правилника на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали не само напълно съответстват на минималните национални изисквания, приети от цитираните по-горе закони и правилници, но и ги надхвърлят.

Дисертационният труд демонстрира задълбочените теоретични познания на Николай Михайлов Нейчев не само в сферата на неговата научна специалност (руска литература), но и в сферите на философията, теологията, физиката, лингвистиката. Неговият труд безспорно е оригинален и провокативен.

Като имам предвид казаното, с пълна убеденост предлагам на уважаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на филологическите науки“ на Николай Михайлов Нейчев в областта на висшето образование Филология, професионално направление „руска литература“!

27.02. 2023 г.

Рецензент:

(подпис)

проф. д.ф.н. Дечка Чавдарова

(ак. дл., н. ст., име, фамилия)